

Journal of Comparative Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 13, No. 24, Summer 2021

**A comparative study of postmodern components in the works of
Borges and Golshiri***

Zahra Seyedyzadi ¹, Hossein Sarempour ², Ruhollah Roozbeh³

1. Introduction

Comparative literature is a line of interdisciplinary research that studies the relationship between the literature of different nations. It examines the relationship between literature and other fields of study such as arts. Due to its international, cultural and interdisciplinary nature, comparative literature has been changed since its very beginning (Norblin, Sadeghzadeh et al., 2011: 324).

Postmodernism is a complex socio-cultural movement, which is based on the critique of popular beliefs related to the Enlightenment Age. This movement can be witnessed in all domains. One of the most important authors of postmodernism is Jorge Luis Borges (1899-1986). His stories are colored with various postmodern themes and techniques.

Following the West, Iran also witnessed a new trend that can be roughly called modernism. This trend entered Fiction from

*Date received: 02/09/2020

Date accepted: 04/04/2021

1. **(Corresponding Author)** Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Valiasr University, Rafsanjan, Iran z.sayyedyazdi@vru.ac.ir

2. Graduate of Persian Language and Literature, Valiasr University, Rafsanjan, Iran sarempour@yahoo.com

3. Assistant Professor, Department of English Language and Literature, Valiasr University, Rafsanjan, Iran r.roozbeh@vru.ac.ir

the beginning of story writing in Iran and continued in the 1940s. For instance, the Isfahan Circle became the host of writers such as Mohammad Hoghooghi, Ahmad Mir-Alaei, Houshang Golshiri, etc., all continuing and experimenting with the wave of modernism in various literary fields in their works. One of the most prominent figures was Houshang Golshiri (1938-2000) whose critiques, translations, and writings of long and short stories are important works of postmodernism.

2- Research method

This is a library research that uses a descriptive-analytical approach to comparatively study the obtained data from among various works of Borges, this research studied two, including *The Library of Babel* and *Theme of the Traitor and the Hero*. As for Golshiri's stories, *Prince Ehtejab* (Persian: شاهزاده احتجاب) and *The Night of Hesitation* (Persian: شب شک) were comparatively investigated for their postmodern components.

3- Discussion

In this research, three postmodern features (Indeterminacy, Pastiche, and Ontology) are examined in two works: *The Night of Hesitation* and *Prince Ehtejab* by Golshiri, and *The Library of Babel* and *Theme of Traitor and Hero* by Borges.

3-1-Indeterminacy:

In postmodern novels, uncertainty and indeterminacy could be observed in everything. Story characters are ambiguous. Stories have no clear-cut ending. They sometimes have multiple endings or open endings. This uncertainty at the level of the narrative is so much that the ambiguity in the plot cannot be removed. (Shamisa, 2012:426; Lodge et al., 2007:156)

3-1-1- Uncertainty in *The Night of Hesitation*: This is one of Golshiri's complicated stories and the best example of this category of his works. The story describes a group of friends who discuss the possibility of suicide by one of their friends, Mr. Salavati. They remember the last night with Salavati and give

contradictory remarks about that night and Salavati's suicide. No one is sure and does not agree with others" (Atashsoda, 2009: 474).

One instance of indeterminacy is the uncertain ending of the story in *The Night of Hesitation* where the reader's encounter with the story ending has no definite result.

3-1-2 Indeterminacy in the *Theme of the Traitor and the Hero*: The author casts doubt on the location of a historical event, obscuring details that are very important to induce uncertainty to the reader from the very beginning.

3-2-Pastiche (Adaptation)

Postmodern novelists use Pastiche to produce a combination of writing styles. In other words, they change style attributes or use them erratically. The purpose is to emphasize the incoherent and heterogeneous content of the story (Payandeh, 2011: 40)

3-2-1- Pastiche in *Prince Ehtejab*: One of the most obvious postmodern elements in the story of *Prince Ehtejab* is the Pastiche or adaptation. In *Prince Ehtejab*, Golshiri is strongly influenced by Sadegh Hedayat's *The Blind Owl*, from its characters and features to the show scenes and motifs.

3-2-2- Pastiche in *The Library of Babel*: Truth is the essence of a particular library or book. It gradually fades and expresses its despair of finding the truth in various ways. One way is converting library books into one another, without any certain rule or logic.

3-3-Ontology

In modern times, man recognized the world around him with all its ambiguities, thus he was living in an Epistemological age. However, over time and after advancements in various fields of science, human beings became confused and could no longer know the world definitively. They could only think about the existence of changes and enter a period called Post-Epistemological or Ontological era.

3-3-1- Ontology in *The Night of Hesitation*: Golshiri uses various tweaks to change the interrelationships of different parts of the story. This changes the dominant element from

Epistemological to Post-Epistemological (ontological) problems. For example, in the story of *The Night of Hesitation*, by putting together contradictory views and deliberately creating doubts about the possibility of Mr. Salavati's suicide, he imbued the story with enigma and mystery. Instead of relying on the available evidence, the characters use their imagination to judge and shift the possibility of knowing themselves and others towards the issue of existence. (Golshiri, 2010: 246-249)

3-3-2- Ontology in *Theme of the Traitor and the Hero*: after years of reading and spending time in libraries, Borges failed to understand man and the world around him, which was a modern epistemological approach. "No one can reveal the direction of existence to anyone else," he said. Because it passes through man and we only see its reflection in words" (Ghanebasiri, 1999: 248).

4. Conclusion

In this study, the postmodern components of indeterminacy, pastiche, and ontology were investigated and compared in Golshiri's *The Night of Hesitation* and *Prince Ehtejab* and Borges' *Theme of the Traitor and the Hero* and *The Library of Babel*. Although the research method is based on the American School of comparative literature (regardless of direct influence), after a comparative study of some of the works of the two authors, and given the reasons such as the presence of Golshiri as one of the main members of the Isfahan Circle in the 1960s and the presence of translators of Borges such as Ahmad Mir Alaei, Ahmad Golshiri and Ahmad Okhov'vat, and their continued cooperation and later acquaintance and the publication of the article "I did not live to be another person" written by Golshiri and the similarities between some of Golshiri and Borges' works, we may conclude that Houshang Golshiri became acquainted with Borges and some of his works early in his professional activity and was influenced by them.

Keywords: Comparative Literature, Postmodernism, Houshang Golshiri, Jorge Luis Borges.

References [In Persian]

- Afzali, A., & Gandomi, N. (2016). A Comparative Reading of the Components of Postmodernism in Posti and Frankenstein Novels in Baghdad. *Comparative Literature Research*, Volume 4, Number, 135-165.
- Al-e-Ahmad, J. (1978). *The Seven Essays*. Tehran: Ravagh Publications.
- Atashsoda, M. A. (2009). *The Story of Tonight: A Review of Twelve Selected Contemporary Stories*. Tehran: Asim Publishing.
- Borges, J. L. (2012). *The Library of Babel and 23 Other Stories* [Translated by Kaveh Seyed Hosseini]. Tehran: Niloofar Publications.
- Darabi, B., & Et al. (2015). A Comparative Study of "An Elegy for Jaleh and His Murderer" written by Abu Torab Khosravi and the "Theme of the Traitor and the Hero" written by Borges, from the Perspective of Postmodernism. *Comparative Literature Research*. Volume 3, Number 1 (5 in a row), 101-120.
- Es'haghian, J. *From Golshiri's The Dark and the Light hand to The Shape of the Sword of Borges*. Golshiri Foundation website.
Address:
http://www.golshirifoundation.com/Internet_Link/other%27s_point_of_view/1387_other%27s_point_of_view/atiban-com-Jawad%20Eshaghian-Mashad.htm
- Golshiri, H. (1977). *The Like Always*. Tehran: Zaman Book Publishing.
- Golshiri, H. (2001). *Garden in the Garden* (C 1). Tehran: Niloofar Publications.
- Golshiri, H. (2001). *The Dark Half of The Moon*. Tehran: Niloofar Publications.
- Golshiri, H. (2005). *Prince Ehtejab*. Tehran: Niloofar Publications.
- Golshiri, S. (2010). Postmodernism in Contemporary Iranian Fiction (Study of Postmodern Components in the Works of Houshang Golshiri). *Journal of Epic Literature*. Autumn and Winter, Volume 6, Number 10, 242-278.
- Guyard, M. F. (1956). *Al-Adab Al-Maqarin* [Translated by Muhammad Ghulab]. Cairo: Al-Bayan Al-Arabi Committee.
- Hassanpour, H., & Eslami, A. (2016). The Unity of the Narrator in Me and the Creation of Mystical Themes (based on postmodern

- components). *Contemporary Persian Literature*, Year 6, Number 3, 99-122.
- Hedayat, S. (1977). *The Blind Owl*. Tehran: Javidan Publications.
- Lodge, D. et al. (2007). *Theories of the Novel*. [Translated by Hossein Payandeh]. Tehran: Niloofar Publications.
- Maki, Tahir Ahmad. (2008). *Comparative Literature, Principles, Evolution, and Methodology*. Cairo: Dar al-Ma'arif.
- Nazari Monzam, H. (2010). Comparative Literature: Definition and Fields of Research. *Journal of Comparative Literature, Shahid Bahonar University of Kerman*. No. 2, 221-237.
- Norblin, N., Sadeghzadeh, M. et al. (2016). Comparative study of the most important components of romanticism in Shamloo and Tagore poetry. *Journal of Comparative Literature, Shahid Bahonar University of Kerman*, Volume 12, Number 23.
- Payandeh, H. (2011). *The Discourse of Criticism: Essays in Literary Criticism*. Tehran: Niloofar Publications.
- Sajedi, T. (2011). *From Comparative Literature to Literary Criticism*. Tehran: Amirkabir Publications.
- Salehbak, M., & Nazari Monzam, H. (2008). Comparative Literature in Iran: Genesis and Challenges. *Literary Textual Research*. No. 38, 9-28.
- Seyedi, H. (2011). A descriptive-analytical introduction to the nature of comparative literature. *Critique and Comparative Literature of Razi University of Kermanshah*. No. 3, 1-21.
- Shamisa, S. (1997). *The story of a soul*. Tehran: Ferdows Publishing.
- Shamisa, S. (2012). *Literary Criticism*. Tehran: Mitra Publishing.
- Strathern, P. (2008). *Borges in 90 Minutes*. [Translated by Mahsa Malek Marzban]. Tehran: Markaz Publishing.
- Welk, R., & Warren, A. (1994). *Theory of Literature* [Translated by Zia Movah'hed and Parviz Mohajer]. Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company.
- References [In English]**
- Abrams, M. H. (1999). *A Glossary of Literary Terms* (7th ed.). USA: Heinle & Heinle.
- Chisholm, H. (1911). *Encyclopedia Britannica* (11th ed.). USA: Horace Everett Hooper.
- Hassan, I. (1987). *The postmodern turn: Essay in postmodern theory and culture*. USA: Ohio State University Press.

- Hicks, Stephen R. C. (2004). *Explaining Postmodernism* (1st ed.).
USA: Scholargy Publishing.
- Holy Bible. (2011). *King James Version*. Printed in China.

نشریه ادبیات تطبیقی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال سیزدهم، شماره بیست و چهارم، بهار و تابستان ۱۴۰۰

بررسی تطبیقی برخی مولفه های پست مدرن در آثار بورخس و گلشیری*

زهراسیدیزدی (نویسنده مسئول)^۱؛ حسین صارم پور^۲، روح الله روزبه^۳

چکیده

با ورود ایران به قرن بیستم و گسترش ترجمه آثار ادبی از دیگر کشورها، نویسندگان ایرانی هرچه بیشتر با نویسندگان و فنون نویسندگی معاصر جهان آشنا گشتند، از آنان تأثیر پذیرفتند و برخی از شیوه های آنان را در آثار خویش به کار گرفتند و بعضاً بومی ساختند. از این رو ضرورت مطالعه تطبیقی ادبیات در ایران نیز، پدید آمد. همچنین از دیگر مظاهر عصر جدید گذر از گفتمان مدرنیسم به پست مدرنیسم بوده است. نویسنده آرژانتینی بورخس از پیشگامان این دوره گذار است که بر نسلی از نویسندگان در سراسر جهان تأثیر گذاشته است. در ایران نیز بورخس از طریق اعضای انجمن ادبی جنگ اصفهان معرفی شد. یکی از اعضای آن نویسنده معاصر ایرانی هوشنگ گلشیری بود که مقاله ای هم درباره بورخس منتشر کرد. یکی از زمینه های پژوهش در ادبیات تطبیقی تأثیر ادبیات ملت ها بر یکدیگر است مقاله حاضر در چارچوب بایسته های ادبیات تطبیقی، با بررسی برخی مؤلفه های پست مدرن، در صدد پاسخ به این پرسش است که گلشیری تا چه میزان متأثر از بورخس بوده است و این تأثیر پذیری در چه مواردی مشهود است؟ در این راستا داستان های «شب شک» و «شازده احتجاب» از گلشیری و «مضمون خائن و قهرمان» و «کتابخانه بابل» از بورخس مورد بررسی قرار گرفت و مؤلفه های پست مدرن «عدم قطعیت»، «اقتباس» و «وجودشناسی» در داستان های هر دو نویسنده یافت شد. آنچه می توان گفت این است که گلشیری در اوان فعالیت

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۶/۱۲

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۰/۰۱/۱۵

Doi: 10.22103/JCL.2021.16400.3143

صص ۶۷-۹۶

۱. استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ولی عصر، رفسنجان، ایران. z.sayyedyazdi@vru.ac.ir

۲. کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ولی عصر، رفسنجان، ایران sarempour@vru.ac.ir

۳. استادیار زبان و ادبیات انگلیسی دانشگاه ولی عصر، رفسنجان، ایران. r.roozbeh@vru.ac.ir

حرفه‌ای خویش با بورخس آشناگشته، از آن تأثیر پذیرفته و بحث درباره آثار بورخس در حلقه ادبی پیرامونش به‌طور جدی مطرح بوده است.

واژه‌های کلیدی: ادبیات تطبیقی، پست مدرنیسم، هوشنگ گلشیری، خورخه لوئیس بورخس.

۱. مقدمه

ادبیات تطبیقی نوعی پژوهش بین‌رشته‌ای است که به مطالعه رابطه ادبیات ملل مختلف باهم و بررسی رابطه ادبیات با سایر علوم و هنرها می‌پردازد. این گونه ادبیات از آغاز پیدایش به دلیل ماهیت بین‌المللی، فرهنگی و بین‌رشته‌ای بسیار دگرگون شده و در عین حال پیشرفت کرده است (نوریلین، صادق‌زاده و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۲۴). مکتب فرانسوی قدیمی - ترین مکتب در حوزه ادبیات تطبیقی است که مبتنی بر تأثیر و تأثر ادبا و نویسندگان کشورهای مختلف است و تأکید دارد زبان دو ادبیات باید با یکدیگر متفاوت باشد و باید بین آثار مورد بررسی روابط تاریخی وجود داشته باشد (سیدی، ۱۳۹۰: ۱-۲۱؛ صالح بک و نظری منظم، ۱۳۸۷: ۱۳؛ ساجدی، ۱۳۹۰: ۵۴) با گسترش ادبیات تطبیقی و نارسادانستن مکتب فرانسوی مکتب آمریکایی پدید آمد رنه‌ولک به عنوان پیشتاز مکتب آمریکایی معتقد است:

ادبیات تطبیقی بی‌توجه به موانع سیاسی، نژادی و زبانی به بررسی ادبیات می‌پردازد؛ نیز امکان ندارد که بتوانیم آن را در روش واحدی محصور کنیم... تطبیق‌گری همچنین نباید در روابط تاریخی محصور بماند؛ چه پدیده‌های بسیار ارزشمند مشابهی در زبان‌ها یا انواع ادبی رایج در جهان وجود دارد که با یکدیگر پیوند تاریخی ندارند... نیز نمی‌توان ادبیات را در تاریخ ادبیات محدود کرد و نقد ادبی و ادبیات معاصر را از آن دور نمود. (مکی، ۱۹۶: ۱۹۸۷)

پست مدرن جنبش پیچیده فرهنگی اجتماعی است که بر نقد باورها و رایج و مرتبط با دوران روشنفکری استوار است این جنبش در همه حوزه‌ها قابل مشاهده است یکی از برجسته‌ترین نویسندگان آثار پست‌مدرن خورخه لوئیس بورخس (۱۸۹۹-۱۹۸۶) است که در داستان‌های وی بسیاری از مضامین و تکنیک‌های پست‌مدرن را می‌توان سراغ گرفت. وی خالق آثاری مهم و تأثیرگذاری چون کتابخانه بابل، الف و ... در قرن بیستم شد

به‌طوری که کم‌تر نوشته‌ای می‌توان در حوزه نقد ادبی پست‌مدرن یافت که نامی از بورخس در آن برده نشده باشد. در ادبیات جهانی هنگامی که بحث از پیشگامان ادبیات پست‌مدرن می‌شود با نام‌هایی چون بکت، ناباکوف، پینچون، بارت و بالاخره بورخس (Jorge Luis Borges 1899-1986) برمی‌خوریم. بورخسی که نه تنها در آمریکای لاتین تأثیرگذار بود، بلکه جهان ادبیات قرن بیستم را درنوردید.

در ایران نیز به تبع غرب، جریان نو که با تسامح می‌توان آن را مدرنیسم نامید از ابتدای داستان‌نویسی در ایران وارد ادبیات داستانی شد. در دهه ۴۰ خورشیدی نیز این جریان ادامه یافت و فی‌المثل جنگ اصفهان هسته شکل‌گیری نویسندگانی چون محمدحقوقی، هوشنگ گلشیری و ... شد، که هرکدام در زمینه‌های گوناگون ادبی نه تنها ادامه‌دهنده جریان مدرنیسم بودند بلکه حتی در آثار خویش جریان پست‌مدرنیسم را نیز به محک آزمایش زدند.

یکی از شاخص‌ترین آنان هوشنگ گلشیری (۱۳۷۹-۱۳۱۶) بود که در زمینه‌های نقد، ترجمه و نوشتن داستان‌های بلند و کوتاه طبع‌آزمایی کرد و آثار مهمی در این عرصه‌ها به یادگار نهاد هوشنگ گلشیری در دهه چهل فعالیت ادبی خود را با همکاری با جنگ اصفهان آغاز نمود. در همان‌جا بود که نخستین بار با مترجمین آثار بورخس (احمد میرعلایی، احمد اخوت و احمد گلشیری) آشنا شد. حاصل این آشنایی تألیف مقاله «من زندگی نکرده‌ام، می‌خواهم دیگری باشم» در سال ۱۳۵۰ بود. نوشته مذکور هرچند مقاله به معنی دانشگاهی آن به شمار نمی‌آید، گلشیری به دنبال یافتن مضمون «جبر دیگری شدن» یا «استحاله یک آدم در آدم دیگری» در اندیشه بورخس به‌طور اعم و در چهار اثر وی «ویرانه‌های مدور»، «ظاهر»، «زخم شمشیر» و «مواجهه» به‌طور اخص است، اما به علت حجم قلیل نوشته (۱۰ صفحه)، نویسنده قادر به بسط تحلیل و بررسی دقیق آن (حتی در چهار اثر نام‌برده) نیست (ر.ک: گلشیری، ۱۳۸۰، ج ۱: ۲۵۳-۲۶۲).

۱-۱. شرح و بیان مسئله

زمینه‌های پژوهش در ادبیات تطبیقی گسترده و متنوع است یکی از این زمینه‌ها بررسی تاثیر نویسندگان بر ادبیات ملت‌های دیگر است (نظری منظم، ۱۳۸۹: ۷). این پژوهش به بررسی تطبیقی «عدم قطعیت»، «اقتباس» و «وجودشناسی» از مؤلفه‌های پست‌مدرن در دو داستان «مضمون خائن و قهرمان» (Theme of the Traitor and the Hero) و «کتابخانه بابل» (The Library of Babel) و «شب شک» و «شازده احتجاج» می‌پردازد. پرداختن به این مسئله، از شهرت و اهمیت دو نویسنده ناشی می‌شود بورخس کسی است که کم‌تر نوشته‌ای می‌توان در حوزه نقد ادبی پست‌مدرن یافت که نامی از وی در آن برده نشده باشد. گلشیری نیز از نویسندگان پرکار ایران که در اوان فعالیت ادبی خود با بورخس آشنا شده و به احتمال بسیار از او تأثیر پذیرفته است.

۲-۱. پیشینه پژوهش

در زمینه ادبیات تطبیقی و مبحث پست‌مدرنیسم پژوهش‌های زیادی انجام شده است که برخی از آنان در فهرست منابع قابل مشاهده است، در زمینه بررسی تطبیقی آثار گلشیری با بورخس می‌توان به مقاله «از دست تاریک، دست روشن گلشیری تا زخم شمشیر بورخس» نوشته جواد اسحاقیان اشاره کرد. در این مقاله نویسنده دو داستان از بورخس و گلشیری را انتخاب نموده و هفت مورد را که وجه مشترک دو داستان می‌داند، بررسی کرده است. داستان «زخم شمشیر» بورخس و داستان کوتاه «دست تاریک، دست روشن» هوشنگ گلشیری. اما در زمینه تطبیق آثار بورخس و گلشیری از منظر پست‌مدرنیسم پژوهشی صورت نگرفته است.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. ادبیات تطبیقی

ادبیات تطبیقی به عنوان رشته‌ای تازه نه تنها در ادبیات بلکه در حوزه مطالعات علوم انسانی در قرن ۱۹ میلادی در فرانسه مطرح گردید. ظاهراً اولین بار فرانسوا ویلمن (Abel François Villemain 1790-1870) بود که به طور علمی به ادبیات تطبیقی پرداخت. هم

در سال ۱۸۲۸م. به هنگام تدریس «ادبیات بیگانه» در سوربن این اصطلاح (de la Littérature Comparée) را به کار برد و هم در اثر معروفش ادبیات فرانسه (Littérature Française 5 vols., 1828-1829) - به تأثیرات متقابل ادبیات فرانسه با ادبیات انگلیسی و ایتالیایی پرداخته است^۱ (ساجدی، ۱۳۹۰: ۵۴-۵۵). در دنیای انگلیسی‌زبان «ظاهراً اولین کسی که این واژه را در زبان انگلیسی به کار برد متیو آرنلد بود که آن را از اصطلاح «تاریخ تطبیقی» آمپر (۱۸۴۸م.) وام گرفت» (ولک و وارن، ۱۳۷۳: ۴۱).

صاحب‌نظران در باب تعریفی جامع و مانع از ادبیات تطبیقی هم‌داستان نیستند. از دید برخی، ادبیات تطبیقی بررسی روابط ادبی دو یا چند ادبیات ملی است (ولک و وارن، ۱۳۷۳: ۴۲). از نگاه بعضی دیگر ادبیات تطبیقی شاخه‌ای از تاریخ ادبیات است که به مطالعه پیوندهای فکری بین‌المللی و روابط موجود در میان آثار ادبی جهان و کشف منابع خارجی آن می‌پردازد (گویارد، ۱۹۵۶: ص «ل»).

ادبیات تطبیقی شاخه‌ای از ادبیات است که به تحقیق در باب اصالت ادیب می‌پردازد و نتیجه تأثیرگذاری را در پیدایش اثر ادبی بررسی می‌کند. در این شیوه، ادبیات تطبیقی شکل نقد ادبی پیدا می‌کند (صالح بک و نظری منظم، ۱۳۸۷: ۱۱-۱۳). البته برخی هم معتقدند ادبیات تطبیقی برای مقایسه و مضامین آثار شاعران و نویسندگان ملل اصطلاح رسا و دقیقی نیست زرین کوب هم اصطلاح موازنه ادبی را برای این مبحث مناسب‌تر دانسته‌اند (زرین کوب، نقل از: دهمرده و شرفی، ۱۳۹۶: ۲).

۲-۲. پست‌مدرنیسم

۲-۲-۱. تعریف پست‌مدرنیسم

جنگ دوم بین‌الملل (۱۹۳۹-۱۹۴۵) علاوه بر جای گذاشتن آثار مخرب و مرگبار بر زندگی میلیون‌ها انسان، تأثیراتی عمیق بر اذهان و اندیشه‌ها گذاشت. حاصل این تأثیرات رویکرد تازه‌ای بود که به پست‌مدرنیسم شهره شد.

آبرامز در فرهنگ اصطلاحات ادبی خویش پست‌مدرنیسم را این‌گونه تعریف می‌کند: «اصطلاح پست‌مدرنیسم اغلب بر ادبیات و هنر پس از جنگ دوم بین‌الملل (۱۹۳۹-۱۹۴۵) اطلاق می‌شود، زمانی که اخلاقیات غربی به‌جامانده از جنگ اول بین‌الملل

تحت تأثیر استبداد و قتل عام نازیان، خطر نابودی زمین به وسیله بمب اتم، انهدام روزافزون محیط زیست و رشد بی رویه جمعیت به شدت افول کرد. پست مدرنیسم نه تنها ادامه دهنده افراطی سنت ستیزی مدرنیسم است، حتی کوشش های مختلفی برای فاصله گرفتن از اشکال (فرم های) مدرنیسم که تا آن زمان به نوبه خود بدل به سنت شده بودند، داشته است. به علاوه آنان سعی نمودند نخبه گرایی و هنر فرادستی (والا) مدرنیستی را از طریق توسل به مدل های فرهنگ توده ای در سینما، تلویزیون، کاریکاتور و موسیقی عامه پسند (پاپ) از بین برند» (Abrams, 1999:168-169).

هیکس (Stephen Ronald Craig Hicks) در کتاب خود - توضیح پست مدرنیسم (Explaining Postmodernism) - پدیده پست مدرنیسم را در تقابل مدرنیسم می داند و می نویسد:

پست مدرنیسم طرح های روشنفکری مدرنیسم را به اساسی ترین شکل ممکن، از طریق هدف قرار گرفتن اصولی ترین مبنای فکری آنان نقض می کند؛ همچنین عقل و فردیت بشر را که پایه های دنیای روشنفکری مدرنیسم بر آن استوار است، مطرود می شمارد و در نهایت تمام نتایج حاصله از فلسفه مدرنیسم، از کاپیتالیسم (سرمایه داری) و گونه های لیبرال دولت گرفته تا علم و فناوری را در هم می شکند. (Hicks, 2004:14)

از تعاریف فوق می توان چنین نتیجه گرفت که عموماً پست مدرنیست ها رویکردی انتقادی به مدرنیسم داشته و در پی نقد آن هستند. در موضوع مورد بحث ما یعنی گونه ادبی رمان نیز، نویسندگان که در چند دهه قبل از آن یعنی در دوران مدرنیسم بر ضد سنن پیشین رمان نویسی دست به انقلاب زدند، بار دیگر برخی از رویکردهای مدرنیستی را نسبت به رمان، زیر سؤال بردند؛ برای مثال غفلت مدرنیست ها از هر چیزی که به زعم آنان غیر عقلانی می آمد، مانند اسطوره ها، که در پست مدرنیسم جانی تازه گرفت و تلمیحاتی فراوان بدان ها صورت می گرفت و موارد فراوانی از آن را می توان در آثار بکت و بورخس یافت. یا موضوع قطعیت نداشتن روایت، سبک و فرجام داستان که به صورت فرجام های چندگانه و کاذب و یا راویان غیر قابل اعتماد خود را نشان داد. البته در مورد برخی از این

رویکردها که مدرن است یا پست‌مدرن نه اتفاق نظری وجود دارد و نه مرزی مشخص، با این حال برخی از منتقدان کوشیده‌اند فاصله این دو را مشخص کنند.^۲

۲-۲-۲. مؤلفه‌های پست‌مدرنیسم در آثار گلشیری و بورخس

با تمام اختلاف نظرها درباره پست‌مدرنیسم ویژگی‌های مشترکی وجود دارد که براساس آن‌ها می‌توان آثار پست‌مدرن را شناسایی کرد:

پست‌مدرن جهان معرفتی و هستی‌شناسی دنیای مدرن را به چالش کشید و با ورود به حوزه ادبیات نیز تمام آثار ادبی را دستخوش دگرگونی‌هایی در سبک‌های روایی، ادبی و... کرد که فراداستان و نمودهای آن عدم قطعیت در ارائه مطالب و درون‌مایه آشوب و تکثر حقیقت، خردگریزی، ساختارشکنی، رواج نظریات فمینیستی، فروپاشی روایت‌های کلان، تناقض، عدم انسجام و... از جمله مواردی هستند که تحت تأثیر اندیشه پست‌مدرن به ادبیات ورود پیدا کردند. (حسن پور و اسلامی، ۱۳۹۵: ۱۰۰)

برشمردن ویژگی‌های پست‌مدرن به این معنا نیست که هر اثر ادبی پست‌مدرن باید تمام این موارد را شامل شود تا اثری پست‌مدرن محسوب شود. شاید در حوزه ادبیات و داستان هیچ اثری یافت نشود که همه مؤلفه‌های پست‌مدرن را دارا باشد. در این مقاله سه ویژگی پست‌مدرن (عدم قطعیت، اقتباس و وجودشناسی) را در دو اثر «شب شک» و «شازده احتجاب» گلشیری و «خائن و قهرمان» و «کتابخانه بابل» بورخس واکاوی می‌کنیم.

۲-۲-۲-۱. عدم قطعیت (Indeterminacy)^۳

یکی از خصیصه‌های قرن بیستم پیدایش تئوری‌های جدید در علم فیزیک بود؛ چراکه در برخی از عرصه‌ها چون ذرات با سرعت نور و ذرات میکروسکوپی، دیگر مکانیک نیوتون که چند قرن بر علم فیزیک سیطره داشت، پاسخگو نبود. یکی از برجسته‌ترین فیزیکدانان قرن بیستم هایزنبرگ، پدر علم کوانتم، بود. هم او نظریه عدم قطعیت (uncertainty) را که به‌نوعی فرجام جهان را تبیین علمی می‌کرد، بنیان گذاشت. این موضوع به عرصه فلسفه و هنر نیز رسوخ کرد و موجب تزلزل برداشت‌های قطعی نسبت به موضوعات مختلف شد.

در رمان‌های پست‌مدرن ما با عدم قطعیت در همه چیز سروکار داریم، شخصیت‌های داستان وضع مبهمی دارند، فرجام داستان مشخص نیست و گاهی با فرجام‌های چندگانه

(Multiple Endings) مواجهیم و گاهی با پایان باز. این عدم قطعیت در سطح روایت نیز خود را نشان می‌دهد، به طوری که نمی‌توان ابهام موجود در پیرنگ داستان را رفع کرد. (شمیسا، ۱۳۹۱:۴۲۶؛ لاج و همکاران، ۱۳۸۶:۱۵۶)

عدم قطعیت هم در پاره و هم در کل اثر دیده می‌شود؛ یعنی اینکه گاهی راوی خود عدم یقین را از روایت بروز می‌دهد و گاه فضای حاکم بر داستان به گونه‌ای است که انگار نویسنده با خواننده به نوعی وارد بازی شده‌است تا او را مرتباً از سطحی به سطح دیگر بکشاند. (افضلی گندمی، ۱۳۹۵:۱۵۵)

۲-۲-۱-۱. عدم قطعیت در «شب شک»

شب شک، یکی از بهترین داستان‌های پیچیده گلشیری است:

نویسنده به بیان حالات جمعی از دوستانی می‌پردازد که درباره احتمال خودکشی یکی از دوستان-آقای صلواتی- بحث می‌کنند. آنان آخرین شبی را که پیش صلواتی بوده‌اند به یاد می‌آورند و درباره آن شب و خودکشی صلواتی نظرهایی ضدونقیض می‌دهند. هیچ‌کس مطمئن نیست و با دیگران توافق ندارد. همه ضمن پافشاری بر حرف خویش، در تردیدی جانکاه به سر می‌برند. گلشیری در اینجا اسلوب نوعی داستان پلیسی را به کار گرفته است و می‌کوشد با اظهار نظرهای گوناگون و بررسی جنبه‌های متفاوت یک واقعیت، سایه تردید را بر عقاید مختلف بیندازد» (آتش سودا، ۱۳۸۸:۴۷۴).

این داستان با این جملات آغاز می‌شود: «هر سه نفر شک ندارند که: درست سر ساعت پنج یا پنج‌ونیم و یا شش‌وسه دقیقه و دو ثانیه وقتی آقای صلواتی در را باز کرد از دیدن آن عنق منکسر و ریش نترشیده و موهای شانه نکرده‌اش، چرت هر سه تاشان پاره شد.» (گلشیری، ۲۵۳۶:۵)

همان‌طور که می‌بینیم با شروع داستان خواننده با راوی غیرقابل اعتماد روبه‌رو می‌شود، راوی که خود نمی‌تواند به درک درستی از گمانه‌زنی‌ها برسد. در ادامه شخصیت‌های داستان به گمانه‌زنی‌هایی در مورد شب خودکشی دوستان آقای صلواتی می‌پردازند و برسر جزئیات بی‌اهمیت بگومگو دارند و به توافق نمی‌رسند و هر کدام اصرار می‌کنند که حقیقت را تنها او می‌داند. به جملات زیر از داستان دقت کنید:

«آقای فکرت می‌گوید:

-استجاری چهاربار گفت: «احمق جون!»

و آقای جمالی می‌گوید:

«الله و بالله پنج بار!»

«وبازهرسه شك ندارند که درست ربع ساعت بود که صداهایی از بیرون شنیده شد.

جمالی می‌گوید: الله وبالله صدا، صدای خرخرگلوی آدم نبود.

فکرت می‌تواند با مشتش هفت بار روی میز بزند و هفت بار داد بکشد که:

خیرحتماً صدا، صداخرخرگلوی آدم بود که توی طناب خفت افتاده باشد. من حتی

صدای افتادن صندلی یا شاید کرسی را ...

و استجاری حاضر است هر هفت بار توی حرفش بدود که:

به شرافتم قسم صدای دو تا گربه بود که روی پشت بام خره می‌کشیدند،» (همان، ۹)

و انتهای داستان نیز بدون این که سرنوشت آقای صلواتی مشخص شود و این که اصلاً او

خودکشی کرده یا نه، با فرض این که شاید همه شخصیت‌ها (راوی، آقای استجاری،

جمالی، فکرت) فریب‌خورده بازی‌ای باشند که آقای صلواتی به راه انداخته است، بدون

نتیجه مشخصی پایان می‌پذیرد.

«نکند همه اینها بازی بوده؟ و آقای صلواتی می‌خواسته است رفقای شر را آن‌چنان بترساند که تا یکماه

از سر حل جدول روزنامه‌های عصر بگذرند تا مبادا درستون تسلیت‌ها و مرگ‌های نابهنگام و یا خبرهای داغ

قتل و خودکشی، عاشق و فاسقی، چشمشان به عکس حلق‌آویز شده یا جسد جزغاله شده او نیفتد و تا یکسال

تمام نگاهشان را از تمام آگهی‌های فوت که به در و دیوار شهر می‌چسبانند بزدند تا مبادا زیر یکی از این

هوالباقی‌ها بخوانند:

به مناسبت سومین روز ... هفتمین روز ... سالروز درگذشت مرحوم میرزا محمد حسین صلواتی ولد مرحوم

حاج حسین محمد صلواتی مجلس ترحیمی در ...» (همان، ۱۳)

در داستان عدم قطعیت را می‌توان به روش‌های مختلف به خواننده القاء کرد. یکی از

آن‌ها ایجاد شك و تردید است. گلشیری نیز از این روش بسیار سود می‌جوید.

بیشتر آثار گلشیری بر این تصور فلسفی بنا شده‌اند که هیچ‌چیز ادراک‌شدنی نیست. او خود

می‌گوید: گویا از همان ابتدا من درباره واقعیت و یا آن‌چه همه واقعی می‌پندارند، به شك

بوده‌ام. از چنان‌که یکی بالا می‌رود تا جهان رؤیا را ببیند، و دیگران می‌اندیشند که رفته است تا

خودکشی کند، یا در شب شك هر کس از منظر خود جهان را می‌بیند و الی آخر.

(آتش سودا، ۱۳۸۸: ۴۷۷)

درک درست از داستان در سایه پراکنده‌گویی نویسنده امکان‌پذیر نیست:

در داستان «شب‌شک» نویسنده با پرداختن به زندگی روشنفکرانی که درباره احتمال خودکشی یکی از دوستانشان به نام آقای صلواتی بحث می‌کنند به نمودهای گوناگون و گاهی متضاد واقعیت اشاره می‌کند که نه تنها راوی که حتی خواننده هم نمی‌تواند به درکی درست از آن پراکنده‌گویی‌ها برسد. (گلشیری، ۱۳۸۹: ۲۴۶)

در فرم داستان نیز گلشیری با انتخاب فرم پلیسی در پی القاء شک به خواننده است. او از این روش استفاده می‌کند تا شناخت قطعی خواننده را به تردید بیافکند. وی در شب‌شک از این شیوه (فرم پلیسی) استفاده می‌کند.

یکی از مصادیق عدم قطعیت فرجام نامشخص داستان است و در «شب‌شک» نیز خواننده بدون نتیجه‌ای مشخص با پایان داستان روبه‌رو می‌شود

۲-۲-۱-۲. عدم قطعیت در «مضمون خائن و قهرمان»

داستان در مورد شخصی است به نام «رایان» که مشغول تحقیق و نگارش زندگی‌نامه جد خویش به نام «فرگوس کیل‌پاتریک» است، که از قهرمانان ایرلند بوده و در حقیقت معلوم نیست که وی خائن بوده یا قهرمان. کیل‌پاتریک در جلسه‌ای که خود رهبر آن بوده دستور اعدام خائن به وطن را صادر می‌کند و به یکی از دستیاران خود به نام نولان حکم می‌کند که خائن را بیاورد. نولان پس از تحقیق در جلسه‌ای در حضور سران کشور اعلام می‌دارد که خائن کسی نیست جز قهرمان کشور ایرلند یعنی کیل‌پاتریک. آن‌ها تصمیم می‌گیرند برای جلوگیری از شورش عمومی (چراکه مردم ایرلند کیل‌پاتریک را می‌پرستیدند) نمایشی ترتیب دهند و در آن نمایش قاتل ناشناسی کیل‌پاتریک را بکشد و این کشتن به‌ظاهر نمایشی اذهان عمومی را مشوش نسازد و هم این‌که کیل‌پاتریک به سزای عمل خویش برسد. درنهایت نیز کیل‌پاتریک در تماشاخانه عمومی با اصابت گلوله به سینه‌اش کشته می‌شود.

در شروع داستان نویسنده، محلی را که حوادث در آن روی می‌دهد، چنین معرفی می‌کند:

حادثه در سرزمینی زیر فشار و سرسخت: لهستان، ایرلند، جمهوری وندیک، کشوری در آمریکای جنوبی یا حوزه بالکان نشر می‌یابد ... باید بگوییم نشر یافته است، چراکه هرچند

راوی معاصر است، روایتی که نقل کرده نزدیک میانه یا اوان قرن نوزدهم
رخ داده است. (بورخس، ۱۳۶۴: ۲۴)

نویسنده محل وقوع یک رخداد تاریخی را با شک و تردید می‌آورد، جزئیاتی را که
بسیار مهم است، مبهم می‌آورد تا از همان ابتدا عدم قطعیت را به خواننده القا کند.
در مورد شخصیت اصلی داستان، کیل پاتریک، نیز ابهام و تردید خائن بودن یا قهرمان
بودنش وجود دارد و خواننده بین این نکته که مرگ وی اعدام یک خائن به وطن است یا
شهادت یک قهرمان ملی می‌ماند؛ چرا که خود وی پس از امضای حکم مرگش: «التماس
کرد که اجازه ندهند که محکومیت او به وطن اجدادی لطمه زند» (همان، ۲۸) آیا یک
خائن می‌تواند چنین دل‌بسته وطن باشد؟
و یا در مورد راوی داستان:

عدم قطعیت درباره رایان (راوی داستان) نیز وجود دارد. او می‌خواهد حقیقت تاریخی
شخصیت‌هایی را کشف کند که در گذشته زیسته‌اند؛ اما در نهایت این امر به مخاطب القا
می‌شود که گویی او خودش نیز شخصیتی است در اثر داستانی جیمز نولان؛ کسی که نقشه
قتل را طراحی کرده است. (دارابی و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۱۳)

چرا که در آخر داستان می‌خوانیم: «ظن رایان بر این است که نویسنده با درج آن‌ها
خواسته است که کسی، احتمالاً در آینده، متوجه حقیقت شود. رایان درمی‌یابد که او هم
خود بخشی از نقشه نولان را تشکیل می‌دهد» (بورخس، ۱۳۶۴: ۲۹).
«در پایان کندو کاوی سماجت‌آمیز، تصمیم می‌گیرد که کشف خود را مسکوت گذارد،
کتابی منتشر می‌کند موقوف به تجلیل از قهرمان، که این هم بدون تردید پیش‌بینی شده
بود» (همان).

در کل داستان خواننده با ابهاماتی فراوان مواجه می‌شود که همه بی‌پاسخ می‌ماند؛ مثلاً
چرا کیل پاتریک اگر خود خائن بوده دستور کشف خائن را به نولان داده؟، اگر
کیل پاتریک با موافقت و مشورت خویش دستور ترتیب نمایش را داده، پس نقش آن نامه
سربه‌مهر که وی را از رفتن به تماشاخانه منع می‌کرده چه بوده، و یا آن چند کلمه‌ای که

کیل پاتریک در فاصله بین گلوله خوردن و مرگ بر زبان رانده چه بوده است؟ این‌ها معماهایی است که بورخس به عمد نامکشوف باقی می‌گذارد.

۲-۲-۲-۲. اقتباس (Pastiche)

اقتباس صنعتی است که رمان‌نویسان پسامدرن ملغمه یا معجونی از انواع سبک‌های نگارشی به دست می‌دهند. یعنی مشخصه‌های سبکی را جابه‌جا می‌کنند یا به نحوی بی‌نظم به کار می‌برند. هدف نویسندگان از این صنعت تأکید گذاشتن بر محتوای نامنسجم و ناهمگن داستان است. در بدیع لفظی ما مشابه این صنعت را در کلمات داریم، جناس قلب بعضی مثلاً متجانس بودن کلمه «قریب» با «رقیب». (ر.ک: پاینده، ۱۳۹۰: ۴۰)

۲-۲-۲-۱. اقتباس در «شازده احتجاب»

یکی از مشهودترین عناصریست مدرن در داستان شازده احتجاب عنصر اقتباس یا تأثیرپذیری است. گلشیری در داستان شازده احتجاب به شدت متأثر از «بوف کور» صادق هدایت است، از کاراکترها و ویژگی‌های آن گرفته تا صحنه‌های نمایشی داستان و موتیف‌ها.

در زیر به چند نمونه از تأثیرها و اقتباس‌های گلشیری از بوف کور هدایت اشاره می‌شود:

__ همانی تثلث گون:

بوف کور:

جلال آل احمد چند ماه پس از مرگ صادق هدایت مقاله‌ای در سال ۱۳۳۰ در نقد بوف

کور نوشت و در آن عنوان کرد:

نکته‌ای که بیش از همه بوف کور را جالب کرده است تکرار صحنه‌ها و «تم»ها و وقایع است، برگردان‌ها است، گذشته و حال به هم می‌آمیزد، شخصیت‌ها درهم می‌آمیزند، هر کس آن دیگری می‌شود ... دختر اثری کنار نهر سورن که تسلیم شونده است مبدأ نشوونمای خود را در وجود «لکاته» که «فاسق‌های طاق و جفت دارد» و تنها به «او» تسلیم نمی‌شود، نشان می‌دهد. برگردان صحنه کنار نهر سورن همه جا هست. روی جلد قلمدان، روی کوزه راوی، روی پرده قلمکار، در خواب و در بیداری. همه جا درست مثل عکس بر گردان. ...

هر شخصیتی در بوف کور دو سه گانه است. پیرمرد نعش کش شخصیت دوم همان نقاش روی جلد قلمدان است. نقاش آفریننده زیبایی‌ها است و پیرمرد نعش کش گورکن آنها.

«لکاته» صورت دیگری ازدختر اثری است. صورت عوامانه (وولگاریزه) او است که دردسترس همه هست و به این طریق آدم‌ها در بوف کور هر یک به عوض دیگری گرفته می‌شوند. عمداً جا زده می‌شوند...

هدایت که شباهت رابه‌عنوان نشانه‌ابتدال مسلط برزندگی می‌بیند و میان پیرمرد خنزربنزی و مرد قصاب و مرد نعش‌کش و عمومی خودش و حتی خودش نه‌تنها شباهت و تشابه بلکه یک نوع یگانگی و یکسانی را نشان می‌دهد. (آل‌احمد، ۱۳۵۷: ۱۶-۱۸)

هرچند براساس روانشناسی یونگی همه‌آن‌ها «آنیما» و «آنیموس» یک شخص (در اینجا راوی) هستند.^۵
شازده احتجاب:

دراین‌جا نیز ما با سه شخصیت اصلی روبرو هستیم؛ یعنی «شازده» یادآور راوی بوف کور، «فخرالنساء» یادآور زن اثری بوف کور، «فخری» یادآور زن لکاته بوف کور؛ همچنین شخصیت‌های فرعی چون «مراد» یادآور پیرمرد نعش‌کش بوف کور است.

__ رابطه‌خویشاوندی:

بوف کور:

«لکاته» در بوف کور دخترعمه‌ راوی است:

بالاخره عمو یا پدرم برای کارهای تجارتهی خودش با بوگام‌داسی به شهر ری برمی‌گردد و مرا می‌آورد به دست خواهرش که عمه من باشد می‌سپارد...

به هر حال، من بچه شیرخوار بودم که در بغل همین ننجون گذاشتند و ننجون دخترعمه‌ام، همین زن لکاته مرا هم شیر می‌داده است. و من زیر دست عمه‌ام آن زن بلندبالا که موهای خاکستری روی پیشانی‌اش بود، در همین خانه با دخترش همین لکاته بزرگ شدم. (هدایت، ۲۵۳۶: ۴۳-۴۴)

شازده احتجاب:

درشازده احتجاب نیز فخرالنساء، دخترعمه‌شازده است: «عمه کوچک چند دفعه سر راه مدرسه می‌رسد و سوار کالسکه‌اش می‌کند. فخرالنساء گفت: «اول ترسیدم بیرند داغم کنند.» فخرالنساء راجلو رویش می‌نشانند و نگاهش می‌کند.
گفت: «اول می‌نشست و نگاهم می‌کرد، بعد می‌گفت:

تو دختر منی، می‌دانی آن پدرت ریاضیات لیاقت مرا نداشت. تو نباید از من بترسی.» (گلشیری، ۱۳۸۴: ۹۱-۹۲)

__ قاصد مرگ:

بوف کور:

در بوف کور پیرمرد نعش کش پیک مرگ است:

از پشت هوای مه‌آلود پیرمردی را دیدم که قوز کرده و زیر یک درخت سرو نشسته بود.
- آهسته نزدیک اورفتم. هنوز چیزی نگفته بودم، پیرمرد خنده دورگه خشک و زنده‌ای کرد به طوری که موهای تنم راست شد و گفت:
- آگه حمال می‌خواستی من خودم حاضرم هان - یه کالسگه نعش کش هم دارم - من هر روز مرده‌ها رو می‌برم شاعبدالعظیم خاک می‌سپرم ها ... (هدایت، ۲۵: ۲۵۳۶)

شازده احتجاب:

در شازده احتجاب مراد که حالاروی صندلی چرخ‌دار است و قبلاً کالسکه‌چی خاندان شازده بوده، هروقت به سراغ شازده می‌آید برای گرفتن پول است و دادن خبر مرگ یکی از اعضای خاندان:

ظهر نشده با همان صندلی چرخ‌دارش می‌آمد ... و با کمک حسنی، زنتش، از آن همه پله می‌آمد بالا و من که صدای غرغر چرخ‌ها را می‌شنیدم می‌فهمیدم باز آمده است تا بگوید: «شازده جون، غلامرضا خان عمرش را داد به شما.» (گلشیری، ۱۳۸۴: ۲۲)

۲-۲-۲-۲ اقتباس در «کتابخانه بابل»

بورخس کتاب مزبور را در سال ۱۹۴۱ در مجموعه «باغ گذرگاه‌های هزارپیچ» به چاپ رساند. این اثر یادآور سال‌های فعالیت بورخس به‌عنوان کتابدار در کتابخانه ملی بوئنوس آیرس در بین سال‌های ۱۹۳۷ تا ۱۹۴۶ است. بورخس جوانی که کتاب را می‌پرستید با کتاب‌ها و قفسه‌های کتابخانه عشقبازی می‌کرد، رفته‌رفته خود را میان همکارانی یافت که کتاب برای آنان کوچک‌ترین ارزشی نداشت، تنها آنان را چون جنازه‌هایی در قفسه‌های چوبی به ترتیب به خاک می‌سپردند، اما برای بورخس مسئله از لونی دیگر بود. او جهان را در کتابخانه جستجو می‌کرد، حقیقت را در کتاب و زندگی را در حروف الفبا. اما

این پرسش که وی موفق شد به این حقیقت و رمز هستی دست یابد یا خیر، می‌توان در کتابخانه بابل بررسی کرد.

در عنوان کتابخانه بابل، چرا بورخس نام بابل را برگزیده است؟ به نظر می‌رسد که در اینجا وی از استعاره‌های مذهبی سود می‌جوید، شهر بابل یادآور مردمان و برج مشهور آن در قصه‌های مذهبی است. بگذارید به سراغ «سفر پیدایش» (Book of Genesis) از بخش «عهد عتیق» (Old Testament) کتاب مقدس برویم:

عصاره حقیقت در کتابخانه یا کتابی خاص است، رفته‌رفته دل‌سرد می‌شود و یأس خویش از یافتن حقیقت را به شیوه‌های گوناگون بیان می‌دارد، یکی از آن‌ها جابه‌جایی و تبدیل کتاب‌های کتابخانه به یکدیگر است، بدون قاعده یا منطقی خاص:

بی‌دینان تأکید می‌کنند که پوچی در کتابخانه قاعده است و هر آنچه منطقی یا فقط دارای انسجامی محقر و ناب باشد، استثنایی تقریباً معجز آسا است. می‌دانم که از این کتابخانه تب‌زده صحبت می‌کنند که مجلدات تصادفی آن در معرض این خطر دائمی هستند که به کتاب‌های دیگر تبدیل شوند و در آن همه چیز را مثل یک الوهیت هذیان‌زده تصدیق می‌کنند، نفی می‌کنند و به هم می‌ریزند. این گفته‌ها نه فقط بی‌نظمی را نشان می‌دهند، بلکه آشکارا سلیقه نفرت‌آور و بی‌خبری درمان‌ناپذیر گوینده‌شان را نشان می‌دهند و ثابت می‌کنند (همان: ۱۶۰).

تمام جهان یک زبان و یک گفتار بود. بر آن شد که چون از مشرق کوچ می‌کردند دشتی هموار در سرزمین شعار یافتند و همان‌جا سکنی گزیدند و به یکدیگر گفتند: برویم خشت‌ها را بسازیم و آنان را خوب بپزیم و آنان به‌جای سنگ، خشت (آجر) داشتند و به جای قیر گچ و گفتند: برویم شهری برای خویش بنا کنیم و برجی در آن که سرش به آسمان رسد، نامی برای خویش برگزینیم، مبادا بر روی زمین پراکنده شویم. خداوند پایین آمد تا شهر و برجی را که بنی‌آدم بنا کرده بودند نظاره کند. خداوند گفت: همانا مردم یکی است و تمام آنان یک زبان دارند و کار را شروع کرده‌اند و الان چیزی نمی‌تواند آنان را از انجام کاری که در پیش گرفتند بازدارد. خداوند فرمود: هم‌اکنون فرود آییم (نازل شویم) و زبان آنان را مشوش سازیم تا آنان سخن یکدیگر را نفهمند. پس خداوند ایشان را از آن‌جا بر روی تمام زمین پراکنده ساخت و آنان از ساخت بنای شهر بازماندند. از آن سبب آن را بابل نامیدند چرا که خداوند زبان اهل جهان را مشوش ساخت و ایشان را از آن‌جا بر روی تمام زمین پراکنده نمود» (Genesis 11:1-9).

از این طریق بورخس ما را با بدنه داستان مرتبط می‌سازد؛ چرا که در کتابخانه بابل به دنبال کتاب و زبانی مشترک می‌گردد که همه معارف بشری در آن جمع شده باشند:

«استدلال کرده‌اند که باید در قفسه‌ای از یک شش‌ضلعی کتابی وجود داشته باشد که کلید و چکیده کامل تمام کتاب‌های دیگر است» (بورخس، ۱۳۹۱: ۱۵۹).

۲-۲-۳. وجودشناسی (Ontology)

در دوران مدرن انسان جهان پیرامون را با تمام ابهاماتش باز قابل شناخت می‌دانست، بدین ترتیب در دورانی معرفت‌شناسانه Epistemological می‌زیست، اما با گذشت زمان و پیشرفت در عرصه‌های مختلف علوم دچار نوعی سرگردانی شد و دیگر قادر به شناخت قطعی جهان نبود، تنها می‌توانست در وجود دگرگونی‌ها بیندیشد و پا به دورانی گذاشت که از آن به پساشناختی یا وجودشناسانه یاد می‌کنند.

مک‌هیُل (Brian McHale (1952) در مقاله «گذار از مدرنیسم به پسامدرنیسم در ادبیات داستانی» عنصر غالب آثار پست‌مدرن را نگاه وجودشناسانه می‌داند. به نظر او پرسش انسان دوران مدرن متکی بر پیش‌فرض یگانگی و قطعیت جهان بود، وی از خود می‌پرسید چگونه می‌توانم دنیایی که من بخشی از آن هستم، تفسیر کنم و اصلاً خود من در این دنیا چه هستم؟ و می‌کوشید از چند و چون آن سر در بیاورد. حال آن که انسان پسامدرن از خود می‌پرسد؛ این دنیا کدام است؟ در این دنیا چه باید کرد و کدام بخش روان من (خودآگاه، ناخودآگاه و ...) باید آن کار را بکند؟ (تدینی، ۱۳۸۸: ۴۲)

در زمانی که (دوره پست‌مدرنیسم) انسان قادر به شناخت هستی نیست، به تبع آن ادبیات در شناخت آن عاجز می‌ماند، گلشیری در این باره می‌گوید:

مسئله اساسی برای من در مورد داستان‌نویسی - با توجه به این که مرکز داستان انسان می‌تواند باشد - شناختن انسان است و هر چند دست آخر می‌دانیم که شناختن انسان امکان ندارد، اما به وسیله تکنیک و با ایجاد فاصله بین قهرمان داستان با واقعیت بر اساس شکل‌ها و تردیدها داستان‌نویس می‌خواهد به این شناخت برسد، که دست آخر ناموفق هم هست. (گلشیری،

۲۴۷: ۱۳۸۹)

۲-۲-۳-۱. وجودشناسی در «شب شک»

گلشیری با استفاده از شگردهای گوناگون، تغییراتی در روابط متقابل اجزاء مختلف داستان ایجاد می‌کند، که عنصر غالب از مشکلات شناختی به پساشناختی (وجودشناسی) تغییر کند. برای نمونه در داستان «شب شک» با کنار هم گذاشتن نظرگاه‌های ضدونقیض و

ایجاد تعمدی تردید در مورد احتمال خودکشی آقای صلواتی، ویژگی‌ای معمایی به داستان می‌دهد. شخصیت‌های داستان در عوض سنجش شواهد موجود، در تخیل خویش به داوری می‌پردازند و امکان شناخت را از خود و دیگری به سمت وسوی مسئله هستی و وجود تغییر می‌دهد. از سوی دیگر واقعیت تکه شده، وجود راوی غیرقابل اعتماد به عنوان یکی از شخصیت‌های داستان و به تأخیر افتادن واقعه اصلی، سطوح زیرین و رویی روایت را جابه‌جا کرده است و مسئله اصلی داستان که همانا سردرآوردن از واقعه خودکشی و شناخت آقای صلواتی است، بدل به تلاش شخصیت‌های داستان برای شناختن خویش، می‌شود (همان: ۲۴۶-۲۴۹).

۲-۲-۲-۲. وجودشناسی در «مضمون خائن و قهرمان»

بورخس نیز پس از سال‌ها مطالعه و صرف اوقات در میان کتاب‌ها خود را در شناخت انسان و جهان پیرامونش که رویکرد معرفت‌شناسانه مدرن بود، عاجز می‌یابد و معتقد است: «هیچ کس نمی‌تواند جهت هستی را برای کسی دیگر آشکار سازد. چراکه راهش را از درون انسان می‌گذرد و ما تنها بازتابش را در کلمات ملاحظه می‌کنیم» (نقل از: قانع‌بصری، ۱۳۷۸: ۲۴۸)؛ پس تصمیم به طرح موضوع شناخت درونی انسان از راه بازآفرینی حوادث و رویدادها در ذهن کاراکترهای داستان‌هایش می‌گیرد، در این مسیر خواننده بورخس با دنیایی از رمزها و ابهامات روبه‌رو می‌شود که در برخی موارد گشوده نمی‌شوند. «قصه‌های بورخس حکایاتی رمزی‌اند که هرگز گشوده نمی‌شوند. ... مثلاً در یکی از این قصه‌ها شخص محکوم به مرگ شیوه متفاوت مرگش را در خیال مجسم می‌کند زیرا او دیده است که توقعات، هرگز با واقعیت تطابق ندارد و این انتظارات از آن جهت انتظارات گردیده است که هرگز امکان نداشته به صورت حقیقی واقعی درآید» (فرزاد، ۱۳۷۶: ۲۲).

بدین‌سان بورخس گاه با ابهام در ارزش‌گذاری کاراکترها، گاه با معرفی کاراکترها به اسامی مختلف (که شیوه داستان‌های پلیسی است) سعی در کنکاش ذهن انسان و عبور از مرحله معرفت‌شناسانه مدرن دارد.

ورود به فضای داستان با ابهام در مورد سرزمین وقوع قصه رخ می‌دهد: «حادثه در سرزمینی زیر فشار و سرسخت: لهستان، ایرلند، جمهوری وندیک، کشوری در آمریکای جنوبی یا حوزه بالکان نشر می‌یابد ... باید بگوییم نشر یافته‌است، چراکه هرچند راوی معاصر است، روایتی که نقل کرده نزدیک میانه یا اوان قرن نوزدهم رخ داده‌است» (بورخس، ۱۳۶۴: ۲۴).

بورخس با این تکنیک سعی در بی‌ثبات‌سازی فضای داستان و به تبع آن قهرمانش دارد؛ چراکه زمانی که قصه حول محور قهرمانی ملی می‌چرخد، محل وقوع آن بسیار پراهمیت است و بورخس علاوه بر القای عدم قطعیت با بی‌ثبات‌سازی توصیفات از همان ابتدا خواننده را از شناخت قطعی ناامید و منصرف می‌کند. پس از آن خواننده به دنبال شناخت قهرمان از طریق اوصافی است که نویسنده ارائه می‌کند و با این توصیفات مواجه می‌شود: فرگوس کیل پاتریک جوان، قهرمان، برومند و شهید است، که به طرز اسرارآمیزی نبش قبر شد: همان که نامش زینت‌بخش شعر براونینگ و هوگوست، و مجسمه‌اش فراز تپه‌ای خاکستری‌رنگ میان دشت‌های سرخ، سروری می‌کند (همان).

بلافاصله پس از آن می‌نویسد:

«کیل پاتریک فردی دسیسه‌گر بود» (همان).

خواننده باز هم از قضاوت عجولانه پرهیز می‌کند و به دنبال آن است شاید نویسنده جزئیاتی ارائه دهد که با آن بتوان شخصیت خائن یا قهرمان، و علت خدمت یا خیانت آن را شناخت، اما این کوشش به جایی نمی‌رسد:

بدین سان، کسی نیست که نداند که گزمگانی که نعش قهرمان را واری کردند نامه سربه‌مهری یافتند که او را از رفتن به تماشاخانه در آن شب خاص بر حذر می‌داشت (همان، ۲۵).

نویسنده حتی وی را با جولوس سزار قهرمان پرآوازه رومی مقایسه می‌کند: جولوس سزار هم، سر راه خود به قربانگاه، آن‌جا که دشنه‌های دوستانش به انتظارش بود، عریضه‌ای دریافت کرد، که هرگز فرصت خواندن آن را نیافت، که در آن توطئه افشا و نام خائن به دست داده شده بود (همان).

«به این اندیشه می‌افتد که پیش از آن‌که قهرمان فرگوس کیل پاتریک باشد، فرگوس کیل پاتریک جولوس سزار بوده است» (همان: ۲۶).

ناگهان خواننده به این جمله برمی‌خورد:

«فرگوس کیل‌پاتریک به جیمز نولان دستور داد تا این خائن را بیابد» (همان: ۲۷).
 و در کمال ناباوری نولان اظهار می‌دارد:
 «که خائن کسی جز خود کیل‌پاتریک نیست. این اتهام را با شواهد انکارناپذیر اثبات کرد» (همان: ۲۸)، اما هیچ سخنی از شواهد و قرائن خیانت کیل‌پاتریک ارائه نمی‌شود و سرانجام وی با نمایشی ساختگی مقتبس از مکبث و جولوس سزار شکسپیر کشته می‌شود.
 بدین‌سان خواننده به کوچک‌ترین شناختی از شخصیت کیل‌پاتریک نمی‌رسد و از قضاوت اعمال وی عاجز می‌ماند

۳. نتیجه‌گیری

کمترنوشته‌ای است که به بحث درباره ادبیات پست‌مدرن بپردازد و نامی از بورخس در آن دیده نشود. متأسفانه علی‌رغم کوشش‌های بسیاری که تمام نویسندگان معاصر ایرانی در به‌کارگیری اغلب شیوه‌های نو در آثارشان داشته‌اند، به دلایل متعدد، هنوز در سطح جهانی چنان‌که شایسته و بایسته است، شناخته‌نشده‌اند، و جز چند ترجمه که از برخی آثار ادبیات معاصر ایران به زبان‌های دیگر شده است، جایگاه مهمی در محافل ادبی جهان نصیب ادبیات معاصر ایران نشده است. هوشنگ گلشیری نیز از این قاعده مستثنی نیست، هرچند در زمان حیات وی توسط برخی از کانون‌های ادبی دعوت به سخنرانی می‌شد و چند اثر وی به زبان‌های خارجی ترجمه شد (برای مثال ترجمه شاه‌سیاه پوشان وی تحت عنوان *King of the Benighted*، ترجمه دکتر عباس میلانی در دانشگاه استنفورد). شاید این بررسی‌های تطبیقی نویسندگان ایرانی با نویسندگان مطرح جهان گامی کوچک در جهت شناساندن نویسندگان معاصر ایران به جهانیان باشد، که خوشبختانه روزبه‌روز در حال فزونی یافتن است.

در این پژوهش مولفه‌های عدم قطعیت، اقتباس و وجودشناسی از مولفه‌های پست‌مدرنیسم در داستان‌های «شب شک» و «شازده احتجاب» گلشیری و دو داستان «خائن» و «قهرمان» و «کتابخانه بابل» بررسی و واکاوی شد. باوجود آن‌که، شیوه کار پژوهش مبتنی بر

مکتب آمریکایی ادبیات تطبیقی (فارغ از تأثیر و تأثر مستقیم) است، پس از بررسی تطبیقی بخشی از آثار دو نویسنده، می‌توانیم این فرض را مطرح کنیم که با توجه به حضور گلشیری به عنوان یکی از اعضای اصلی «جنگ اصفهان» در دهه چهل خورشیدی از یک سو و حضور مترجمین آثار بورخس به فارسی چون؛ احمد میرعلایی (اولین مترجم آثار بورخس به فارسی)، احمد گلشیری (برادر هوشنگ گلشیری، ترجمه «زخم شمشیر» بورخس از کارهای اوست) و احمد اخوت (ترجمه «اطلس» بورخس به همت وی انجام پذیرفت)، که می‌توان نام آنان را مثلث احمد گذاشت، از سوی دیگر و ادامه همکاری و آشنایی آنان تا سال‌ها بعد، انتشار مقاله «من زندگی نکرده‌ام، می‌خواهم دیگری باشم» توسط هوشنگ گلشیری در سال ۱۳۵۰ (که در آن از چهار داستان بورخس، «ویرانه‌های مدور»، «ظاهر»، «زخم شمشیر» و «مواجهه» نام می‌برد) و شباهت‌های موجود میان برخی از آثار گلشیری و بورخس، ما را به این نتیجه می‌رساند؛ که هوشنگ گلشیری در اوان فعالیت حرفه‌ای خویش (دهه ۴۰ شمسی) با بورخس و برخی از آثارش آشنا گشته و در برخی موارد از آن‌ها تأثیر پذیرفته است.

یادداشت‌ها

۱. در کتاب مورد استناد ما نویسنده - دکتر طهمورث ساجدی - نام کتاب را به اشتباه تصویر ادبیات فرانسه در قرن هجدهم در چهار مجلد (4 - Tableau de la Littérature au XVIII siècle - vols., 1864) ذکر می‌کند، کتابی با این عنوان از ویلمن در سال ۱۸۶۴ چاپ شده است نه در سال مورد بحث ما. (ر.ک: به دانشنامه بریتانیکا: p.80, 1911. Encyclopaedia Britannica)
۲. برای مثال بنگرید به جدول تقابلی ایهاب حسن در کتاب «به سوی مفهوم پست‌مدرنیسم».
۳. عدم قطعیت که البته عدم حتمیت ترجمه دقیق‌تری از آن است، چراکه عدم قطعیت معادل واژه uncertainty هایزنبرگ است در تقابل با قطعیت (certainty)، حال آن‌که در این جا ما با واژه indeterminacy سروکار داریم که در مقابل determinacy به معنی حتمیت می‌آید.
۴. نام یکی از داستان‌های گلشیری است. برای اصل داستان رجوع شود به مجموعه نیمه تاریک ماه، انتشارات نیلوفر، چاپ اول، ۱۳۸۰

۵. برای تفصیل این مطلب و تفسیر نمادهای یونگی در بوف کور به کتاب «داستان یک روح» از سیروس شمیسا مراجعه فرمایید.

کتابنامه

الف. منابع فارسی

- آتش سودا، محمدعلی. (۱۳۸۸). *داستان امشب: بررسی و تحلیل دوازده داستان برگزیده معاصر*. تهران: نشر آسیم.
- آل‌احمد، جلال. (۱۳۵۷). *هفت مقاله*. تهران: انتشارات رواق.
- استراترن، پل. (۱۳۸۷). *آشنایی با بورخس*. ترجمه مهسا ملک‌مرزبان، تهران: نشر مرکز.
- اسحاقیان، جواد. «از دست تاریک و دست روشن گلشیری تا زخم شمشیر بورخس». تارنمای بنیاد گلشیری. نشانی:
http://www.golshirifoundation.com/Internet_Link/other%27s_point_of_view/1387_other%27s_point_of_view/atiban-com-Jawad%20Eshaghian-Mashad.htm
- افضلی، علی؛ گندمی، نسترن. (۱۳۹۵). «خوانش تطبیقی مولفه‌های پست‌مدرنیسم در رمان‌های پستی و فرانکشتاین در بغداد» *پژوهش‌های ادبیات تطبیقی*، دوره ۴، شماره ۴، صص ۱۳۵-۱۶۵.
- بورخس، خورخه لوئیس (۱۳۹۱). *کتابخانه بابل و ۲۳ داستان دیگر*. ترجمه کاوه سید حسینی، تهران: انتشارات نیلوفر.
- پاینده، حسین. (۱۳۹۰). *گفتن‌مان نقد: مقالاتی در نقد ادبی*. تهران: انتشارات نیلوفر.
- حسن‌پور، هیوا؛ اسلامی، آزاده. (۱۳۹۵). «وحدت راوی در من او و خلق مضمون‌های عرفانی (با تکیه بر مولفه‌های پسا‌مدرن)» *ادبیات پارسی معاصر*، سال ششم، شماره سوم، صص ۹۹-۱۲۲.
- دارابی، بیتا و دیگران. (۱۳۹۴). «بررسی تطبیقی مرثیه‌ای برای ژاله و قاتلش اثر ابوتراب خسروی و درون‌مایه خائن قهرمان اثر بورخس، از دیدگاه پست‌مدرنیسم». *پژوهش‌های ادبیات تطبیقی*. دوره سوم، شماره ۱ (پیاپی ۵)، صص ۱۰۱-۱۲۰.
- دهمرده، حیدرعلی، شرفی، سمیرا. (۱۳۹۶). «بررسی تطبیقی نگاه زنانه سیمین دانشور و غاده السمان». *نشریه ادبیات تطبیقی دانشگاه شهید باهنر کرمان*، دوره ۹، شماره ۱۷، صص ۶۱-۷۹.
- ساجدی، طهمورث. (۱۳۹۰). *از ادبیات تطبیقی تا نقد ادبی*. تهران: انتشارات امیرکبیر.

- سیدی، حسین. (۱۳۹۰). «درآمدی توصیفی-تحلیلی بر چیستی و ماهیت ادبیات تطبیقی». *نقد و ادبیات تطبیقی دانشگاه رازی کرمانشاه*. شماره ۳، صص ۱-۲۱.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۶). *داستان یک روح*. تهران: نشر فردوس.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۹۱). *نقد ادبی*. تهران: نشر میترا.
- صالح‌بک، مجید و نظری‌منظم، هادی. (۱۳۸۷). «ادبیات تطبیقی در ایران: پیدایش و چالش‌ها». *متن پژوهی ادبی*. شماره ۳۸، صص ۹-۲۸.
- گلشیری، سیاوش. (۱۳۸۹). «پست مدرنیسم در ادبیات داستانی معاصر ایران (بررسی مولفه‌های پست مدرن در آثار هوشنگ گلشیری)»، *پژوهش‌نامه ادب حماسی*، پاییز و زمستان، دوره ۶، شماره ۱۰، صص ۲۴۲-۲۷۸.
- گلشیری، هوشنگ. (۲۵۳۶). *مثل همیشه*. تهران: انتشارات کتاب زمان.
- گلشیری، هوشنگ. (۱۳۸۰). *باغ در باغ*. (ج ۱). تهران: انتشارات نیلوفر.
- گلشیری، هوشنگ. (۱۳۸۰). *نیمه تاریک ماه*. تهران: انتشارات نیلوفر.
- گلشیری، هوشنگ. (۱۳۸۴). *شازده احتجاب*. تهران: انتشارات نیلوفر.
- گویارد، ماریوس فرانسوا. (۱۹۵۶م). *الادب المقارن*. ترجمه محمد غلاب. قاهره: لجنه البیان العربی لاج، دیوید و همکاران. (۱۳۸۶). *نظریه‌های رمان*. ترجمه حسین پاینده، تهران: انتشارات نیلوفر.
- مکی، الطاهر احمد، (۱۹۸۷م)، *الادب المقارن، اصوله، تطوره و مناهجه*، قاهره: دارالمعارف
- نظری‌منظم، هادی. (۱۳۸۹). «ادبیات تطبیقی: تعریف و زمینه‌های پژوهش». *نشریه ادبیات تطبیقی دانشگاه شهید باهنر کرمان*. شماره ۲، صص ۲۲۱-۲۳۷.
- ولک، رنه و وارن، آوستن. (۱۳۷۳). *نظریه ادبیات*. ترجمه ضیاء موحد و پرویز مهاجر، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- هدایت، صادق. (۲۵۳۶). *بوف کور*. تهران: انتشارات جاویدان.

ب: منابع انگلیسی

- Abrams, M.H. (1999). *A Glossary of Literary Terms*. 7th ed. USA: Heinle&Heinle.
- Chisholm, Hugh. (1911). *Encyclopedia Britannica*. 11th ed. USA: Horace Everett Hooper.
- Hassan, Ihab. (1987). *The Postmodern Turn: Essay in Postmodern Theory and Culture*. USA: Ohio State University Press.

-
- Hicks, Stephen R.C. (2004).Explaining Postmodernism. 1st ed. USA:
Scholargy Publishing.
-Holy Bible.(2011). King James Version.Printed in China.

